

European Electoral Studies

VOLUME: 4
ISSUE: 1

Krajské volby v České republice v kontextu konceptu voleb druhého řádu. Analýza vybraných aspektů voleb do krajských zastupitelstev v letech 2000–2008

(Regional elections in the Czech Republic in the context of the
concept of second-order elections. An analysis of selected
aspects of elections to the regional assemblies in the period
2000-2008)

Vlastimil Havlík (havlik@fss.muni.cz)
Libor Hoskovec (hoska@mail.muni.cz)

Abstract:

The article aims to ascertain the level of regional elections importance for the electors of the Czech Republic. As the framework of the analysis, the authors chose Reif and Schmitt's concept of second-order elections and their conclusions became the groundwork for setting the hypotheses that were later on verified by virtue of the election data and results of regional elections.

Keywords:

Regional elections, concept of second-order elections, voter turnout, Czech Republic, political parties

Note:

Tento článek byl zpracován v rámci Výzkumného záměru Politické strany a reprezentace zájmů v soudobých evropských demokraciích (kód MSM 0021622407).

1. Koncept druhořadých voleb v dosavadním politologickém výzkumu

Vzhledem k dosavadnímu politologickému výzkumu není překvapujícím tvrzením, že k tvorbě politiky (policy-making process) dochází nejenom na úrovni nejvyšší či, lépe řečeno, na úrovni celostátní, nýbrž že politické rozhodování probíhá i na dalších úrovních. Podoba těchto úrovní odpovídá konstrukci a fungování konkrétního politického systému, resp. institucionálnímu (formálně-právnímu) nastavení systému veřejné správy. Zřejmě nejpregnantněji dokázal tuto skutečnost na akademické úrovni reflektovat koncept víceúrovňového vládnutí (multi-level governance), který plasticky zachycuje víceúrovňovou strukturu a fungování politického systému (k dílčím aspektům víceúrovňové perspektivy viz např. Fiala – Strmiska /eds./ 2005).

Akceptace chápání politického procesu jako děje probíhajícího na více úrovních s sebou přináší i diskusi nad významem jednotlivých úrovní rozhodování. Takto konstruovaná debata se odráží i v komparativním pohledu na volby jakožto základní legitimující prvek rozhodování (a rozhodovacích orgánů/institucí) v rámci každé z úrovní politického procesu. Objevují se tak otázky po významu každého z druhů voleb (prezidentských, celostátních, evropských, regionálních či lokálních), a to jak z hlediska vlivu na finální podobu politiky, tak z hlediska toho, jak volby vnímají (a jak se v nich chovají) samotní voliči a politické strany.

1.1. Koncept nárůstu a poklesu a teorie referenda jako předchůdce konceptu druhořadých voleb

Kořeny důkladnějšího badatelského zájmu o vzájemné odlišnosti různých typů voleb lze nalézt ve Spojených státech amerických na počátku 60. let XX. století. V roce 1960 publikoval americký politolog Angus Campbell text, ve kterém reagoval na odlišnosti pozorovatelné v chování voličů v závislosti na typu voleb, jichž se zúčastnili. Výsledkem práce A. Campbella se stal koncept „nárůstu a poklesu“ (surge and decline). Jako empirický podklad konceptu posloužila odlišná úroveň volební účasti a podpory prezidentské politické strany ve volbách do Kongresu v závislosti na datu konání parlamentních voleb. Ve zkratce řečeno, volební účast a podpora prezidentské strany ve volbách, které se konaly zhruba uprostřed prezidentského funkčního období, byly výrazně nižší než v případě voleb konajících se s krátkým časovým odstupem od voleb prezidentských. A. Campbell našel vysvětlení odlišných parametrů volebních výsledků v odlišné percepci voleb ze strany voličů. Volby, jež se konaly uprostřed prezidentského funkčního období, byly vnímány některými voliči – A. Campbell je označil jako

„příležitostné (peripheral) voliče“ – jako méně důležité ve srovnání s volbami, jež se konaly ve stejném roce jako volby prezidentské. Podle A. Campbella nečiní příležitostným voličům problémy se neúčastnit voleb, které vnímají jako méně důležité. Důsledkem takového jednání je nižší volební účast, ale také ztráta prezidentské strany, k jejíž volbě podle A. Campbella příležitostní voliči v roce prezidentských voleb inklinují. Vítězství politické strany v prezidentských volbách, které se konají nedlouho před volbami do Kongresu, vede zároveň k tomu, že voliči, kteří se voleb pravidelně účastní, dají svůj hlas prezidentské (tedy v jejich očích úspěšné) straně, ačkoli jinak je jim bližší jiná politická strana. Ve volbách do Kongresu, které se konají mezi volbami prezidentskými, se vracejí – na úkor prezidentské strany – ke svému „normálnímu“ volebnímu chování. Chování voličů ve volbách do Kongresu v „prezidentském“ roce je tak v pojetí A. Campbella – s jistou mírou nadsázky – úchylnou, způsobenou důležitostí těchto voleb, resp. okolnostmi, za nichž se konají (výhodná pozice prezidentské strany). O revizi původního konceptu nárůstu a poklesu se zasloužil v druhé polovině 90. let XX. století jmenovec zakladatele konceptu nárůstu a poklesu a rovněž Američan James Campbell, který jako hlavní příčinu odlišného chování voličů ve volbách do Kongresu, jež se konají mezi prezidentskými volbami, uvádí vícestranný tlak (cross-pressure), vedoucí voliče silněji přimknuté k určité politické straně k rozhodnutí neúčastnit se voleb a méně „oddané“ voliče ke změně preference.

Argumentačně poněkud odlišné vysvětlení ztráty volební podpory prezidentské strany v parlamentních volbách mezi volbami prezidentskými nabídl v polovině 70. let XX. století americký politolog Edward Tufte. Hlavní determinantou proměny voličského chování jsou v Tufteho pojetí výsledky, resp. míra úspěšnosti politiky prezidentské administrativy (Tufte se přitom zaměřil na srovnání popularity administrativy a trendů ve vývoji ekonomiky). Jinými slovy, parlamentní volby, které se nekonají v roce voleb prezidentských, představují pro určitou část voličů příležitost projevit vlastní (ne)spokojenost s vládní politikou (čili pojmout volby jako referendum o vládě – odtud teorie referenda). Na druhou stranu, pokud popularita prezidentské strany neklesá a kondice ekonomiky je na dobré úrovni, prezidentská strana by neměla ve volbách ztrácet (Marsh 2007: 54–56).

V krátkosti představené koncepty byly vytvořeny ve specifickém prostředí amerického politického systému, a přestože třeba A. Campbell byl přesvědčen o aplikovatelnosti vlastního konceptu i v rámci ostatních demokratických systémů, odlišné institucionální nastavení a zejména fungování politického a zejména stranického systému v USA vyžaduje při přenosu konceptů do prostředí politických systémů evropských zemí jistou dávku obezřetnosti. Přesto nelze nevidět vliv konceptu nárůstu a poklesu i teorie referenda (zejména v důrazu na vnímání významu voleb voliči) na koncept druhořadých voleb, který

se zrodil v prostředí evropské politologie a na rozdíl od konceptů zmíněných amerických autorů vycházel z prostředí evropských politických systémů.

1.2. Koncept druhořadých voleb

Kolébku evropské tradice výzkumu odlišného voličského chování v odlišných typech voleb jsou studie z druhé poloviny 70. let XX. století, zabývající se srovnáním regionálních a celostátních voleb ve Spolkové republice Německo. O komplexnější konceptualizaci samotného termínu druhořadých voleb se zasloužili především němečtí politologové Karlheinz Reif a Hermann Schmitt v textu, který se zabýval vysvětlením vybraných aspektů výsledků prvních přímých voleb do Evropského parlamentu (EP), jež se uskutečnily v roce 1979.¹

Jakým způsobem Reif se Schmittem definovali druhořadé volby? Základním kamenem celého konceptu je rozdělení voleb na dvě kategorie – prvořadé (first-order elections) a druhořadé (second-order elections) volby. V rámci každého politického systému lze v zásadě identifikovat volby, jejichž výsledky jsou z hlediska fungování tohoto systému považovány za rozhodující či nejdůležitější. Tyto volby nazývají Reif se Schmittem jako prvořadé, přičemž jejich určení je do značné míry závislé na typu politického systému, resp. způsobu dělby moci. V rámci parlamentního systému jsou prvořadými volbami volby do národního parlamentu, zatímco v prezidentském systému je možno považovat za rozhodující (přímou) volbu hlavy státu (Reif – Schmitt 1980: 8, srov. Schmitt 2005). Kritériem je tak v první řadě dopad výsledků voleb na formování rozhodující složky exekutivy. Nelze proto považovat za příklad prvořadých voleb být přímou volbu hlavy státu v parlamentním systému, kde má prezident víceméně reprezentativní a symbolickou funkci (Rakousko či Slovensko) a kde je složení vlády závislé nikoli na vůli prezidenta, ale na dohodě politických stran a důvěře či podpoře parlamentu. Stejně tak je nutno v případě asymetrického bikameralismu považovat za prvořadé volby pouze volby do významnější z obou komor parlamentu (důležité je srovnání jednak vztahu obou komor k exekutivě, ale rovněž jejich role v zákonodárném procesu).

Vedle prvořadých voleb existují v rámci jednotlivých politických systémů různé druhy voleb druhořadých, počínaje volbami doplňovacími přes volby komunální a

¹ Přestože Reif se Schmittem neztotožnili koncept druhořadých voleb výhradně s volbami do Evropského parlamentu, dosavadní výzkum voleb druhého řádu do značné míry splynul s výzkumem evropských voleb, a to i v českém prostředí (viz Fiala 2004, později upraveno ve Fiala 2005 a Fiala 2007, Linek 2004).

regionáln² až po volby do méně důležitých komor v případě nevyváženého bikameralismu. Základem citované studie Reifa a Schmitta přitom byla analýza voleb do EP právě jakožto voleb druhého řádu. Druhořadé volby přitom nelze v rámci konkrétního politického systému striktně oddělit od voleb prvořadých, neboť jejich výsledky se mohou projevit i v rámci rozhodující arény. A naopak – a to je z hlediska podstaty voleb druhého řádu zřejmě klíčové – mnozí voliči se v druhořadých volbách rozhodují podle dění v prvořadě aréně a také taktika politických stran je často ovlivněna kalkulacemi vycházejícími z politické soutěže v hlavní aréně. I proto se někdy hovoří o národních (ve smyslu domácích) volbách druhého řádu (Reif – Schmitt 1980: 9, srov. Norris 1997). Reif se Schmittem následně vymezili šest dimenzí, se kterými je podstata druhořadých voleb provázána nejvýznamněji, případně prostřednictvím kterých by měly být druhořadé volby zkoumány:

1. dimenze významu (the „less-at-stake“ dimension);
2. dimenze specifické arény (the specific arena dimension);
3. institucionálně-procedurální dimenze (the institutional-procedural dimension);
4. dimenze volební kampaně (the campaign dimension);
5. dimenze politické proměny hlavní arény (the main-arena political change dimension);
6. dimenze sociální a kulturní proměny (the social and cultural change dimension – Reif – Schmitt 1980: 9–15).

Následující řádky se zaměří na přiblížení jednotlivých dimenzí tak, jak je definovali ve svém původním konceptu Reif se Schmittem, přičemž budou zmíněny nejvýznamnější proměny, kterými vnímání druhořadých voleb v dosavadním politologickém výzkumu prošlo.

Dimenze významu

Zřejmě nejvýznamnějším aspektem druhořadých voleb je, že v nich – poněkud laicky řečeno – zas o tolik nejde (there is less at stake). Na základě výsledků druhořadých

² Není ovšem vyloučeno, zejména v případě oblastí s autonomistickými, až iredentistickými tendencemi, že alespoň pro určitou – nicméně nikoli nutně zanedbatelnou – s těmito tendencemi spojenou část populace budou představovat regionální volby to nejdůležitější volební klání či stejně důležité jako volby parlamentní. Zejména pokud bude regionální parlament vnímán touto částí populace jakožto symbol autonomie či (potenciální) budoucí nezávislosti, případně pokud výsledky regionálních voleb výrazně ovlivní vývoj celostátní politiky (Foltýn 2005).

voleb nedochází ke změně vlády (nejde o přímý či zamýšlený účinek³), nerozhoduje se v nich ani o z celostátního hlediska nejvýznamnějších politických tématech. Důležité je, že podle konceptu druhořadých voleb jsou si jejich menšího významu vědomi jak voliči, tak politické strany, které se voleb účastní. Podstata druhořadých voleb se následně odráží ve volebních výsledcích, přičemž za patrně nejviditelnější důsledek menšího významu druhořadých voleb lze pokládat nižší úroveň volební účasti. Řada voličů se nedostaví k volbám prostě proto, že jsou přesvědčeni o jejich nedůležitosti. K malé míře významu druhořadých voleb v očích voličů mohou přispět samotné politické strany či kandidáti, kteří se ucházejí o zastupitelská křesla, a to (záměrně) nevýraznou kampaní, která podporuje sníženou míru informovanosti voličů (v krajním případě se voliči ani nemusí dozvědět, že se volby konají – Reif – Schmitt 1980: 9). Poněkud jinou interpretaci nabízejí autoři, kteří spojují nízkou volební účast s odmítnutím podpory konkrétního politického režimu (potažmo instituce). Zřejmě nejdůkladněji se tato interpretační linie rozvinula v souvislosti s výzkumem voleb do EP, kdy někteří autoři chápou rozhodnutí nejít k volbám jako výraz negativního pohledu na podobu a vývoj evropské integrace. Dosavadní výzkum však prozatím jednoznačně neprokázal kauzální vztah mezi (ne)účastí ve volbách a podporou, resp. odmítnutím podpory daného politického systému (k tématu viz např. Blondel – Sinnott – Svensson 1997: 254–256, Blondel – Sinnott – Svensson 1998: 55–84, Schmitt – Mannheimer 1991, Schmitt – van der Eijk 2007: 146–151).

Výsledky druhořadých voleb ovlivňuje i to, co bychom mohli nazvat jako přístup k hlasování ze strany voličů. Vzhledem k tomu, že je v druhořadých volbách méně v sázce, voliči mají tendenci rezignovat na strategické hlasování (strategic voting, instrumental voting, vote with the head), při kterém se projevuje obava z propadnutí hlasu, jež by dal volič buď politické straně, které se nepodaří překročit volební práh, a/nebo subjektu, který nemá reálnou naději podílet se na vládě a prosazovat vlastní politiku. Při strategickém hlasování tak volič nezdědka dává přednost straně velké a/nebo té, která má větší šanci podílet se na vytváření a realizaci klíčových politických rozhodnutí, před stranou, která je malá a/nebo je mu svým programem nejbližší. Naznačené obavy však v případě druhořadých voleb odpadají či jsou významně upozaděny, neboť propadnutí hlasu (ať už „absolutní“ v podobě neúčasti či volby neúspěšné strany nebo „relativní“ v podobě volby

³ Není ovšem vyloučeno, že výsledek druhořadých voleb nemůže nepřímo přispět ke změně na exekutivní úrovni. V této souvislosti se nabízí jako příklad vývoj na české politické scéně po volbách do EP v roce 2004, ve kterých výrazně neuspěly vládní politické strany v čele s Českou stranou sociálně demokratickou (ČSSD). Ačkoli nelze tvrdit, že volební „propadák“ sociální demokracie vedl k následnému pádu vlády Vladimíra Špidly, byl zřejmě jedním z faktorů (vedle např. vnitrostranických poměrů v ČSSD), který změně na postu premiéra napomohl.

opoziční strany) nepřikládá volič takovou důležitost, protože „vlastně o nic nejde“. Takový způsob hlasování bývá v politologické terminologii označován jako „volba srdcem“ či „upřímné hlasování“ (vote with the heart, sincere voting). Z druhořadých voleb by tak měly profitovat malé a/nebo nové politické strany ohrožené výší volebního prahu v případě prvořadých voleb, stejně tak politické strany, které mají v hlavní aréně jen malou, nebo dokonce žádnou naději na to, že se budou podílet na vládě (Reif – Schmitt 1980: 9). Později Reif (1997: 118) hovořil i o předpokladu úspěchu radikálních, protestních či populistických stran (srov. Hix – Marsh 2007: 495–496).

Podobně jako hovoří Reif se Schmittem o výhodě malých a nových stran v druhořadých volbách, předpokládají ztrátu stran vládních, a to v závislosti na volebním cyklu, tj. datu konání druhořadých voleb vzhledem k datu konání voleb prvního řádu. Voliči chápou hlasování v druhořadých volbách jako prostředek vyjádření vlastní nespokojenosti s vládní politikou (srov. Koepke – Ringe 2006: 325). Reif se Schmittem tak navazují zejména na Tuftovu teorii referenda a ztotožňují se s názorem, že zejména uprostřed funkčního období mají vládní strany ve srovnání s opozicí komparativní nevýhodu (řada voličů nespokojených s vládní politikou použije svůj hlas jako varování vládě), zatímco s přibližujícím se termínem prvořadých voleb podpora vládních stran roste. Podobně krátce po konání prvořadých voleb popularita vlády nemusí nutně klesat, ba co více, může narůstat (tzv. období líbánek – post-election honeymoon nebo post-election euphoria – Reif – Schmitt 1980: 9–10, srov. Marsh 2007: 57–71).

Dalším potenciálním důsledkem vyplývajícím z odlišnosti chování voličů v prvo- a druhořadých volbách může být rozdílný podíl neplatných hlasů. Reif a Schmitt totiž předpokládají, že existující nespokojenost voličů s nabídkou politických stran v prvořadých volbách se odrazí ve větším množství odevzdaných neplatných hlasovacích lístků v druhořadých volbách (Reif – Schmitt 1980: 9). Logika konstrukce tohoto předpokladu je podobná jako v případě předchozího bodu. Ačkoli nespokojenost voliče s kandidujícími stranami přetrvává i v okamžiku konání hlavních voleb, je hlas v druhořadých volbách méně cenný než při volbě v prvořadém klání, a proto je jeho „znehodnocení“ snadnější.

Pokud shrneme řečené, menší význam druhořadých voleb pro fungování politického systému se odráží v chování voličů i politických stran, což se promítá do konečné podoby volebního výsledku. Rozdílná ve srovnání s prvořadými volbami je jak úroveň volební účasti, případně množství neplatných hlasovacích lístků, tak volební zisky politických stran s ohledem na jejich velikost a vládní/opoziční roli v rámci prvořadé arény.

Dimenze specifické arény

Přestože, jak bylo naznačeno výše, politické procesy odehrávající se v rámci prvořadé arény determinují do jisté míry podobu politické soutěže v druhořadých arénách, neformují ji docela. Ačkoli je v druhořadých volbách „méně v sázce“, přece jen se „o něco hraje“. Na komunální úrovni se rozhoduje o podobě obecní samosprávy, samospráva na úrovni regionů vychází z voleb regionálních.⁴ „Ve hře“ jsou tedy záležitosti nezávislé na politice odehrávající se na prvořadé úrovni. Stejně tak se mohou lišit politické a institucionální podmínky prvo- a druhořadé arény jako politické strany, kandidáti, podoba politiky (policy arenas) či kontrolní funkce, jež jsou k dispozici. Zmíněné podmínky se ovšem liší v závislosti na podobě politického systému. Proto je třeba se ptát na následující otázky: Účastní se soutěže stejné politické strany? (Čím menší je shoda ve stranických aktérech, tím je problematičtější identifikovat vzájemnou provázanost hlavní a vedlejší arény.) Jsou stejné strany u moci na obou úrovních? (Pokud ano, jejich volební ztráta bude relativně nižší.) Případně je role politických stran jako zprostředkovatelů zájmů v druhořadé aréně plně akceptována? (Zejména v komunální politice bývá akceptace stran nižší.⁵) (Reif – Schmitt 1980: 11). Lze tedy dovodit, že v případě existence zcela jiného stranického spektra (tím i jiné vládní/radní koalice) může být druhořadá politická aréna výrazně nezávislá na politické soutěži na úrovni prvořadé. Naopak pokud je stranické spektrum prakticky totožné (či velmi podobné), lze předpokládat významný vliv hlavní arény na podobu druhořadých voleb.

Institucionálně-procedurální dimenze

Formální nastavení (zejména podoba volebního práva a volebního systému) prvořadé a druhořadé politické arény se často významně liší. Proto je nutné při zkoumání interakcí jednotlivých arén postupovat velmi opatrně a brát v úvahu i působení formálních pravidel voleb. Zvláště předpoklady týkající se úrovně volební účasti mohou být odlišným nastavením volebních pravidel, typicky zákonem stanovenou povinností volit, – pokud nebude bráno v úvahu – výrazným způsobem zpochybněny. Stejně tak zakotvení odlišných

⁴ Rovněž Evropský parlament disponuje v rámci ES/EU nezanedbatelnými pravomocemi včetně schvalování či odvolávání Komise EU. V této souvislosti je nutno poukázat na rok publikace Reifova a Schmittova textu, tedy na dobu, kdy měl Evropský parlament výrazně slabší postavení v institucionální struktuře ES, než je tomu v dnešní EU. Na druhou stranu postupem času nedochází k odklonu voličů od chování, které je typické pro druhořadé volby (např. volební účast ve volbách do EP kontinuálně klesá).

⁵ Platí to i v případě prostředí českého politického systému, kde se jak na krajské, tak na komunální úrovni prosazují různé „nezávislé“ subjekty (srov. Mareš 2005, Kylvoušek – Balík 2004).

typů volebního systému na odlišných úrovních politického systému může sehrát v rozhodování voličů nezanedbatelnou roli (např. v prostředí, kde se na celostátní úrovni dlouhodobě používá velmi proporční volební systém, je pravděpodobné, že si volič „navykl“ chovat méně strategicky, což se může projevit v případě volebního systému s vysokým volebním prahem vyšším rizikem propadnutí jeho hlasu). Reif se Schmittem rovněž předpokládali, že odlišné typy volebního systému používané pro různé typy voleb mohou ovlivnit úroveň volební účasti. Jinými slovy, čím více se liší volební systém pro druhořadé volby od typu volebního systému, jež se v dané zemi tradičně (v prvořadých volbách) používá, tím nižší bude volební účast. Pozitivní vliv na úroveň volební účasti může mít naopak „regionalizace“ a personalizace volebního systému, kdy je země rozdělena do více menších volebních obvodů (přiblížení kandidáta voliči) nebo kdy je umožněno preferenční hlasování, které dává voliči možnost výrazněji ovlivnit personální složení voleného orgánu (Reif – Schmitt 1980: 12–13).

Dimenze volební kampaně

Vliv podoby a intenzity volební kampaně na konečný výsledek voleb závisí také na typu voleb. V případě prvořadých voleb, kdy se rozhoduje o vládě, jim věnují jak veřejnost, tak média více pozornosti než v případě druhořadého klání, jehož výsledky nemají přímý vliv na celostátní politiku. K přesvědčení voliče, aby šel k volbám, případně odevzdal hlas konkrétní politické straně, je proto v případě druhořadých voleb potřebné vynaložit více úsilí (potažmo finančních prostředků), než je tomu v případě voleb prvního řádu. Obecně se tedy dá říci, že čím méně aktivity a množství finančních prostředků politické strany do volební kampaně investují, tím je pravděpodobnější nižší volební účast. Navíc voliči na volební kampaň „slyší“ méně než v případě kampaně před volbami prvního řádu. Účinky volební kampaně tak jsou méně predikovatelné. V této souvislosti je třeba zmínit i tu skutečnost, že nemusí být nutně v zájmu všech politických stran, aby byla úroveň volební účasti vysoká. Ba naopak, struktura elektorátu (zejména vysoký podíl „pevného voličského jádra“) konkrétní politické strany může v některých případech způsobit, že daná strana bude profitovat z nižší volební účasti, a z tohoto důvodu bude její kampaň záměrně méně intenzivní.

Role médií – zejména těch, které výrazně preferují prvořadou politickou arénu – v mobilizaci elektorátu se do jisté míry odvíjí od pozornosti, kterou politici působící na národní úrovni druhořadým volbám věnují (Reif – Schmitt 1980: 13–14).

Dimenze politické proměny hlavní arény

Předpoklad proměny podpory politických stran (zejména těch vládních) v druhořadých volbách, jež byla diskutována v souvislosti s menším významem, který voliči druhořadým volbám přikládají, nebere sama o sobě v potaz reálnou proměnu popularity jednotlivých politických aktérů. I tu je však nutno podle Reifa se Schmittem vzít při zkoumání druhořadých voleb do úvahy. Pokud chceme analyzovat výsledek druhořadého volebního klání, musíme brát ohled na skutečnou proměnu popularity jednotlivých politických stran. V souvislosti s výzkumem voleb do EP proto Reif se Schmittem uvádějí, že není možné provést analýzu výsledků voleb do EP předtím, než se konaly ve všech členských státech první prvořadé volby po uskutečnění těch druhořadých. Výsledky prvořadých voleb mohou ukázat na skutečnou proměnu popularity jednotlivých stran (ať už způsobenou ekonomickým či politickým vývojem) a pomoci odstranit případné nepřesnosti v analýze druhořadých voleb⁶ (Reif – Schmitt 1980: 14). Jinými slovy řečeno, konání dalších prvořadých voleb uvede popularitu politických stran na „pravou míru“.

Dimenze sociálních a kulturních změn

Správná interpretace výsledků jak prvo-, tak druhořadých voleb nesmí opomenout případné sociální a kulturní proměny. Tyto události jsou zcela nezávislé na výsledcích voleb, ba co více výsledek voleb mohou výrazně ovlivnit, či jej dokonce spoluurčují. Výchozím bodem je skutečnost,⁷ že řada politických stran reprezentuje primárně specifické sociální skupiny, tudíž proměna ve složení společnosti ovlivňuje i volební podporu politických stran, pokud se nepřizpůsobí novým podmínkám. Velmi dobrým ilustrativním příkladem může být vývoj podpory (a následné proměny programového profilu) agrárních politických stran ve světle poklesu podílu populace zaměstnané v zemědělském sektoru či vliv sekularizace na velikost „přirozené“ voličské základny křesťansko-demokratických stran (Reif – Schmitt 1980: 15).

Ačkoli Reif se Schmittem upozornili na řadu aspektů druhořadých voleb, jádrem jejich konceptu zůstává odlišné voličské chování v různých volebních arénách, resp. odlišnost volebních výsledků v závislosti na typu voleb. Tedy vlastnost druhořadých voleb,

⁶ Konkrétně by srovnání s následujícími prvořadými volbami mohlo odstranit mylné přisuzování proměny volební podpory některých politických stran povaze druhořadých voleb.

⁷ Nutno podotknout, že poukázání na vazbu rozdílných politických stran na určitou skupinu společnosti není v politické vědě novinkou. V této souvislosti lze odkázat v širším kontextu na známou teorii cleavages (v češtině např. Hloušek – Kopeček 2004: 11–54), případně vývojovou typologii politických stran (v češtině např. Fiala – Strmiska 1998: 85–88).

kteřá vyplývá primárně z první dimenze, již Reif se Schmitter definovali. Ostatní jimi zmíněné dimenze charakter druhořadých voleb spíše dokreslují či mohou sloužit jako návodný rámec pro výzkum druhořadých voleb.

Jinými slovy řečeno, specifická povaha druhořadých voleb, determinovaná primárně menším významem, jenž jim voliči, ale i politické strany připisují, se odráží především ve volebních výsledcích. Voliči se rozhodují odlišně ve srovnání s prvořadými volbami, stejně tak politické strany přistupují k druhořadým volbám odlišně. To však neznamena, že jsou druhořadé volby nezávislé na dění v prvořadé politické aréně. Právě naopak, politické procesy, které se odehrávají v prvořadé politické aréně, mohou významně ovlivnit volební soutěž na úrovni druhořadých voleb (typickým projevem je tzv. potrestání vládních politických stran a s tím související povaha volební kampaně velmi často vycházející z dění v prvořadé aréně). Druhořadé volby tak nelze posuzovat izolovaně od voleb prvořadých, naopak je třeba vždy propojit obě roviny politického systému.

2. Analýza krajských voleb v České republice z hlediska konceptu druhořadých voleb

Výše nastíněný koncept druhořadých voleb našel svoji reflexi rovněž v prostředí politologie v České republice. Výzkum druhořadých voleb v českém prostředí (v tom se česká politologie neliší příliš od zahraničního výzkumu) do značné míry splynul s výzkumem evropských voleb (viz Fiala 2004, později upraveno ve Fiala 2005 a Fiala 2007, Linek 2004, Šaradín 2007), a to přesto, že Reif se Schmitter koncept druhořadých voleb s volbami do EP výhradně neztotožnili, byť se soustředili primárně na ně. Mimo pozornost českých autorů, kteří se teorií druhořadých voleb zabývají, zůstaly naopak krajské volby, vedle voleb do EP nejmladší typ voleb v prostředí politického systému České republiky. Nelze ovšem říci, že by nebylo téma krajských voleb v České republice zpracováno, pozornost politologů se však doposud soustředila na analýzu výsledků bez ambice dát volby do krajských zastupitelstev do souvislosti s konceptem druhořadých voleb (srov. Balík – Kyloušek /eds./ 2005, Šaradín – Šulák 2001).⁸ Přitom Reif se Schmitter uvádějí právě regionální (v kontextu České republiky krajské) volby jakožto příklad voleb druhého řádu, neboť stejně jako v případě voleb do EP ani krajské volby nejsou rozhodující z hlediska složení celostátní exekutivy.

⁸ Jistou výjimku představuje v tomto ohledu nedávno vydaná publikace Pavla Šaradína (2008). Ačkoli její název odkazuje právě na druhořadé volby, ve skutečnosti je záběr knihy poněkud širší a aplikaci konceptu se kniha věnuje nakonec jen v omezené míře.

Ambicí následujících odstavců je přispět k vyplnění naznačené mezery v dosavadním výzkumu a sledovat krajské volby v České republice v letech 2000, 2004 a 2008 optikou konceptu druhořadých voleb. Vycházíme přitom z hlavních tezí, které Reif se Schmitter formulovali, přičemž hlavním nástrojem výzkumu bude analýza volebních výsledků. Zaměříme se na základní momenty, které bývají nejčastěji předmětem výzkumu druhořadých voleb, a sice volební účast, množství neplatných hlasovacích lístků, volební zisky politických stran a účast politických stran ve volbách. Než přejdeme k pohledu na samotné volební výsledky, je nutné se věnovat (v souladu s třetí dimenzí Reifova a Schmittova konceptu) potenciální intervenující proměnné, a sice volebnímu systému, který se pro volby do krajských zastupitelstev používá. Následuje analýza volebních výsledků a zkonfrontování dosažených poznatků s konceptem druhořadých voleb, přičemž cílem textu je najít odpověď na otázku, zda lze volby do krajských zastupitelstev v České republice považovat za volby druhého řádu. Za tímto účelem si stanovíme následující hypotézy:

1. Volební účast ve volbách do krajských zastupitelstev je nižší než v případě voleb do Poslanecké sněmovny.
2. Podíl neplatných volebních lístků je ve volbách do krajských zastupitelstev vyšší než v případě voleb do Poslanecké sněmovny.
3. Volební zisky vládních a/nebo velkých politických stran se zastoupením v Poslanecké sněmovně jsou ve volbách do krajských zastupitelstev nižší než v případě voleb do Poslanecké sněmovny. Volební zisky opozičních a/nebo malých politických stran, jež mají/měly zastoupení v Poslanecké sněmovně, jsou ve volbách do krajských zastupitelstev vyšší než v případě voleb do Poslanecké sněmovny.

Jako základní zdroj dat poslouží volební server Českého statistického úřadu. Data budou agregována primárně na úroveň jednotlivých krajů.

2.1. Institucionální faktory – srovnání volebního práva a volebního systému pro volby do Poslanecké sněmovny a krajských zastupitelstev

Než přejdeme k bližšímu pohledu na volební data, zmiňme se alespoň ve stručnosti o institucionálních proměnných, které mohou mít na úroveň volební účasti vliv a které Reif se Schmitter zahrnuli pod kategorii institucionálně-procedurální dimenze, konkrétně o podobě volebního práva a volebního systému. Rozdílné vymezení volebního práva, které „definuje okruh osob oprávněných hlasovat a podmínky hlasování (tj. vymezuje, kdo je voličem a jak hlasuje)“ (Šedo 2004: 11), při různých typech voleb může sehrát roli

významného faktoru, ovlivňujícího konečnou úroveň volební účasti, a to zejména z hlediska dvou prvků. První z nich je (ne)stanovení povinnosti se voleb účastnit (a podoba sankcí za porušení této povinnosti), jejíž důsledky pro volební účast jsou zřejmé. Druhý z nich představuje rozdílné definování okruhu osob s aktivním volebním právem, tj. právem se voleb účastnit, přičemž především odlišné nastavení věkové hranice pro aktivní volební právo může mít na volební účast nezanedbatelný vliv.⁹ Ve sledovaném období nevykazovalo volební právo ve volbách do krajských zastupitelstev a do Poslanecké sněmovny v těchto aspektech odlišnosti, neboť ani v jednom případě nebyla/není uzákoněna povinnost se voleb účastnit a v obou případech je stanovena hranice aktivního volebního práva na 18 let. Určité odlišnosti lze identifikovat ve výčtu překážek výkonu volebního práva (v krajských volbách jsou za překážku výkonu aktivního volebního práva považovány vedle zbavení způsobilosti k právním úkonům a omezení osobní svobody z důvodu ochrany zdraví lidu navíc omezení osobní svobody z důvodu výkonu trestu odnětí osobní svobody a výkon základní nebo náhradní vojenské služby, vyžaduje-li to bezpečnost státu) a v „územním vymezení“ aktivního volebního práva, kdy v případě voleb do krajských zastupitelstev může v daném kraji volit pouze státní občan ČR, který má na území kraje trvalý pobyt (§ 4 z. č. 130/2000 Sb., o volbách do zastupitelstev krajů a o změně některých zákonů). Na rozdíl od voleb do Poslanecké sněmovny není umožněno hlasování v kraji, v němž nemá volič trvalé bydliště. Ve volbách do Poslanecké sněmovny se totiž omezení aktivního volebního práva váže pouze na státní občanství ČR a hranici 18 let věku, od roku 2002 dokonce bez nutnosti mít trvalý pobyt na území ČR (§ 1, odst. 7 z. č. 247/1995 Sb., o volbách do Parlamentu České republiky a o změně a doplnění některých dalších zákonů). Vliv zmíněných odlišností vymezení volebního práva pro volby do krajských zastupitelstev a do Poslanecké sněmovny na úroveň volební účasti je však zanedbatelný.¹⁰

Vedle volebního práva může naopak výrazným způsobem ovlivnit úroveň volební účasti rovněž podoba volebního systému, zejména pokud je volební systém z hlediska

⁹ Ostatně dokládá to i dílčí výzkum, týkající se volební účasti ve volbách do Poslanecké sněmovny PČR v roce 2006, který mimo jiné poukázal na odlišnou míru volební účasti různých věkových skupin (Linek – Lyons 2007).

¹⁰ Ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2002 odevzdalo v zahraničí platný hlas 3742 voličů, což činilo z celkového počtu platných hlasů 0,08 %. V roce 2006 vzrostl počet platných hlasů odevzdaných v zahraničí na 6702, což odpovídalo 0,13 % z celkového počtu platných hlasů. Data o hlasování osob s omezenou osobní svobodou nejsou dostupná, nicméně lze předpokládat, že počet osob s aktivním volebním právem, které mají omezenou osobní svobodu, je vzhledem k celkovému počtu voličů rovněž zanedbatelný (počet odsouzených ve věznicích se v České republice pohybuje kolem 15 000 – viz Statistická ročenka Vězeňské služby České republiky 2006).

tradice daného politického systému novinkou, případně není volební systém pro voliče srozumitelný. To ovšem není případ České republiky, neboť volební systém pro volby do krajských zastupitelstev nevybočuje z české (československé) tradice poměrných volebních systémů v období po roce 1989, navíc do značné míry vychází z podoby volebního systému do Poslanecké sněmovny z doby přípravy volebního zákona pro krajské volby.¹¹ Pozoruhodnou záležitostí je i den hlasování, který bývá v odborné literatuře uváděn jako možný faktor spolupůsobící na úroveň volební účasti. Naši pozornost si ovšem zaslouží zejména změna zákona o volbách do zastupitelstev krajů, která byla přijata v průběhu prvního funkčního období krajů a která „roztáhla“ dobu hlasování z původního jednoho na dva dni. Ačkoli celková doba hlasování (14 hodin) se nezměnila, není vyloučeno, že rozložení hlasování do dvou dnů může mít na výši volební účasti vliv (voliči si mohou lépe naplánovat, kdy půjdou volit). K prověření takto formulovaného tvrzení by však byla zapotřebí realizace speciálně zaměřeného výzkumu, pravděpodobně v podobě exit-poll. I proto lze závěrem konstatovat, že odlišnosti v podobě volebního práva i volebního systému ve volbách do Poslanecké sněmovny a krajských zastupitelstev nejsou per se natolik významné, aby výrazným způsobem ovlivnily úroveň volební účasti, případně volební zisky jednotlivých stran.

2.2. Volební účast

Jedním ze základních charakteristických rysů druhořadých voleb je úroveň volební účasti, která je ve srovnání s volbami prvního řádu výrazně nižší. Jak bylo naznačeno výše, motivy volební (ne)účasti a faktory, jež ji ovlivňují, mohou být rozličné povahy, nicméně mezi odborníky zabývajícími se tématem druhořadých voleb panuje shoda v tom, že úroveň volební účasti vypovídá o významu, který voliči konkrétnímu typu voleb přikládají. Čím vyšší volební účast, tím jsou volby vnímány voliči jako důležitější. Z tohoto důvodu je

¹¹ Neznamená to sice, že se oba volební systémy neliší v nastavení svých základních proměnných (Lebeda 2001a, Havlík et al. 2004), nicméně nelze předpokládat, že významná část elektorátu (a rovněž médií) dokáže posoudit či predikovat působení volební formule či velikosti volebních obvodů na konečné volební výsledky. Zřejmě „nejčitelnější“ proměnnou volebního systému je pro voliče (a média) volební klauzule. Z tohoto ohledu je nejvýznamnější odlišností, byť zřejmě mající z hlediska celkových výsledků voleb jen zanedbatelný vliv, existence tzv. aditivní klauzule v případě voleb do Poslanecké sněmovny (k odlišnostem volebních systémů pro volby do krajských zastupitelstev a do Poslanecké sněmovny viz Belko 2004: 199-200, 208-209), jež může některé voliče ve volbách do Poslanecké sněmovny odradit od hlasování pro volební koalici, jejíž volební preference se pohybují na hranici výše volební klauzule. Postavení volebních koalic je tak výhodnější ve volbách do krajských zastupitelstev.

právě analýza volební účasti jedním ze základních prvků výzkumu voleb do krajských zastupitelstev v České republice s pomocí teorie voleb druhého řádu.

Předmětem analýzy se stanou data o úrovni volební účasti v krajských volbách, agregovaná na úroveň jednotlivých krajů. Základním nástrojem analýzy bude srovnání volební účasti v krajských volbách v letech 2000, 2004 a 2008 s úrovní volební účasti ve volbách do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, které daným krajským volbám předcházely. Pro přehlednost jsme data o volební účasti soustředili do Tabulky 1.

Tabulka 1. Volební účast ve volbách do krajských zastupitelstev a Poslanecké sněmovny v letech 1998–2008 (v %)

Kraj	PS 1998	KV 2000	Rozdíl 98–00	PS 2002	KV 2004	Rozdíl 02–04	PS 2006	KV 2008	Rozdíl 06–08
Jihočeský kraj	74,8	34,1	40,7	58,1	30,5	27,6	65,4	40,8	24,6
Jihomoravský kraj	75,2	34,9	40,3	60	29,7	30,3	65,3	41,1	24,2
Karlovarský kraj	67,8	28,4	39,4	50,2	25	25,2	56,5	35	21,5
Královéhradecký kraj	77,2	34,7	42,5	60,8	32,6	28,2	66,7	41,7	24
Liberecký kraj	73,1	33,1	40	55,8	30,8	25	62,4	38,1	24,3
Moravskoslezský kraj	71,8	32,2	39,6	55,2	27,6	27,6	61	38,6	22,4
Olomoucký kraj	75,2	34,2	41	58,9	28,4	30,5	64,5	38,5	26
Pardubický kraj	77,8	36,5	41,3	61,1	32,6	28,5	67,4	42,6	24,8
Plzeňský kraj	74,5	35,6	38,9	58	31,3	26,7	63,9	40,3	23,6
Středočeský kraj	76,4	32,8	43,6	58,8	30,7	28,1	66	42,1	23,9
Ústecký kraj	69	29,7	39,3	50,7	25,4	25,3	57,2	37,4	19,8
Kraj Vysočina	78,1	35,9	42,2	62,5	31,8	30,7	67,6	44,9	22,7
Zlínský kraj	75,9	36,1	39,8	60	30,6	29,4	67	41,1	25,9
Česká republika	74*	33,6	40,4	58*	29,6	28,4	64,5*	40,3	24,2

Zdroj dat: Volby.cz

* Včetně hlavního města Prahy.

Historicky první volby do krajských zastupitelstev v České republice se konaly 12. listopadu 2000. Velmi sledovány byly nejen výsledky jednotlivých politických stran, ale také konečná úroveň volební účasti, která dosáhla v rámci celé ČR (pochopitelně kromě Prahy, kde se nevolilo) 33,6 %. Voleb se účastnila tedy jen o něco více než třetina voličů. Při bližším pohledu na výsledky volební účasti v jednotlivých krajích lze identifikovat poměrně výrazný rozdíl (8,1 procentních bodů) mezi krajem s nejvyšší (Pardubický kraj – 36,5 %) a nejnižší volební účastí (Karlovarský kraj – 28,4 %). Druhé krajské volby se konaly 5. a 6. listopadu 2004 a volební účast v celé ČR republiky klesla na 29,6 %. Stejně jako u předchozích krajských voleb byla nejvyšší účast v Pardubickém (32,6 %), naopak nejnižší v Karlovarském kraji (25 %), tedy i volby v roce 2004 vykázaly poměrně velký

rozdíl (7,6 procentních bodů) při srovnání kraje s nejvyšší a nejnižší účastí. Zmínku si zaslouží i ta skutečnost, že volební účast klesla nejenom v celostátním průměru (o 4 procentní body), nýbrž i ve všech krajích, i když i zde bylo možno pozorovat zajímavé rozdíly (zatímco v Olomouckém kraji klesla volební účast o 5,8 procentních bodů, v Královéhradeckém a Středočeském kraji to bylo jen o 2,1 procentního bodu). Dosud poslední krajské volby proběhly ve dnech 17. a 18. října 2008, přičemž lze pozorovat výrazný nárůst volební účasti nejen v rámci České republiky (na 40,3 %), nýbrž i v každém ze 13 krajů. Nejvyšší volební účasti bylo dosaženo v Kraji Vysočina (44,9 %), nejnižší opětovně v kraji Karlovarském (35 %). V průměru bylo celorepublikově dosaženo nárůstu o 10,7 procentních bodů, přičemž nejvyšší nárůst vykázal Kraj Vysočina (13,1 procentních bodů), nejnižší pak Liberecký kraj (7,3 procentních bodů). V deseti ze třinácti krajů se volební účast zvýšila o více než deset procentních bodů.

Údaje o volební účasti ve volbách do krajských zastupitelstev jsou sice samy o sobě zajímavé, z hlediska konceptu voleb druhého řádu je ale rozhodující srovnání vždy s předchozími volbami do Poslanecké sněmovny (tento údaj nabízí sloupec „Rozdíl...“). Z údajů v Tabulce 1 je patrné, že rozdíl ve volební účasti v krajských volbách a předcházejících sněmovních volbách byl prozatím vždy výrazný (v každém z krajů byla vždy nižší účast v krajských volbách). O rozdílu ve volební účasti v krajských a sněmovních volbách vypovídá i srovnání průměrné hodnoty volební účasti dosažené ve volbách do krajských zastupitelstev a do Poslanecké sněmovny. Rozdíl činí více než 30 % ve prospěch voleb do Poslanecké sněmovny (Tabulka 2).

Tabulka 2. Srovnání průměrné volební účasti ve volbách do Poslanecké sněmovny a krajských zastupitelstev v letech 1998–2008 (v %)

Kraj	Průměr KV	Průměr PS	Rozdíl
Jihočeský kraj	35,1	66,1	31,0
Jihomoravský kraj	35,2	66,8	31,6
Karlovarský kraj	29,5	58,2	28,7
Královéhradecký kraj	36,3	68,2	31,9
Liberecký kraj	34,0	63,8	29,8
Moravskoslezský kraj	32,8	62,7	29,9
Olomoucký kraj	33,7	66,2	32,5
Pardubický kraj	37,2	68,8	31,5
Plzeňský kraj	35,7	65,5	29,7
Středočeský kraj	35,2	67,1	31,9
Ústecký kraj	30,8	59,0	28,1
Kraj Vysočina	37,5	69,4	31,9
Zlínský kraj	35,9	67,6	31,7
Česká republika	34,5	65,5	31,0

Zdroj dat: Volby.cz

Zároveň – a to je důležité – data z Tabulky 1 ukazují, že rozdíl ve volební účasti mezi krajskými a sněmovními volbami se postupem doby snižuje. Zatímco srovnání voleb v letech 1998 a 2000 přináší při srovnání krajů v průměru rozdíl zhruba 40 procentních bodů, u další dvojice voleb je to necelých 30 procentních bodů až nakonec ze srovnání voleb z let 2006 a 2008 vyplývá rozdíl přibližně 25 procentních bodů.

Na základě řečeného můžeme konstatovat, že první hypotéza, kterou jsme stanovili, je verifikována. Neboli volby do krajských zastupitelstev vykazují výrazně nižší úroveň volební účasti než jim předcházející volby do Poslanecké sněmovny. Vedle průměrných hodnot je však třeba věnovat pozornost i proměně výše volební účasti v čase. Prozatímní výsledky poukazují na postupné přibližování úrovně volební účasti v parlamentních a krajských volbách. Případné tvrzení o existujícím trendu by však po konání pouhých trojích krajských voleb bylo předčasné, nicméně sledování úrovně volební účasti může představovat do budoucna zajímavou výzvu dalšímu politologickému výzkumu.

2.3. Množství neplatných hlasů

<Vedle úrovně volební účasti by se v souladu s Reifovým a Schmittovým teoretickým konceptem měla „druhořadost“ voleb projevit na množství, resp. podílu, neplatných hlasů. Srovnání podílu neplatných hlasů mezi volbami do Poslanecké sněmovny a krajskými volbami v letech 1998–2008 přináší Tabulka 3.

Tabulka 3. Podíl neplatných hlasů ve volbách do Poslanecké sněmovny a zastupitelstev krajů v letech 1998 až 2008

Kraj	PS 1998	KV 2000	Rozdíl 00–98	PS 2002	KV 2004	Rozdíl 04–02	PS 2006	KV 2008	Rozdíl 08–06
Jihočeský kraj	0,38	1,89	1,51	0,42	2,39	1,97	0,39	2,02	1,63
Jihomoravský kraj	0,4	1,56	1,16	0,44	2,32	1,88	0,38	2,22	1,84
Karlovarský kraj	0,48	2,93	2,45	0,59	2,51	1,92	0,46	2,03	1,57
Královéhradecký kraj	0,38	1,88	1,5	0,42	1,13	0,71	0,31	3,04	2,73
Liberecký kraj	0,38	2,44	2,06	0,48	1,52	1,04	0,34	2,1	1,76
Moravskoslezský kraj	0,47	2,28	1,81	0,49	2,48	1,99	0,4	2,32	1,92
Olomoucký kraj	0,45	3,02	2,57	0,45	1,4	0,95	0,3	2,67	2,37
Pardubický kraj	0,38	2,4	2,02	0,46	2,41	1,95	0,34	1,24	0,9
Plzeňský kraj	0,39	2,76	2,37	0,41	1,52	1,11	0,29	2,06	1,77
Středočeský kraj	0,47	2,32	1,85	0,43	2,24	1,81	0,35	2,41	2,06
Ústecký kraj	0,48	3,5	3,02	0,51	1,86	1,35	0,44	2,21	1,77
Kraj Vysočina	0,39	2,44	2,05	0,39	1,61	1,22	0,3	2,11	1,81
Zlínský kraj	0,45	2,69	2,24	0,43	1,32	0,89	0,34	2,37	2,03
Česká republika	0,42*	2,39	1,97	0,44*	1,97	1,53	0,36*	2,25	1,89

Zdroj: Volby.cz

*Včetně hlavního města Prahy.

Přestože ani v případě voleb do Poslanecké sněmovny, ani v případě voleb do krajských zastupitelstev nedosahuje podíl neplatných hlasů nikterak vysokých hodnot, rozdíl mezi oběma typy voleb je patrný. V krajských volbách je podíl neplatných hlasů přibližně čtyřikrát vyšší než v poslaneckých volbách. Než učiníme závěry, vycházející z konceptu druhořadých voleb, je namístež zvážit vliv potenciálních dalších proměnných, které by mohly stát za signifikantními rozdíly. První proměnnou, která přichází do úvahy, je volební systém. Lze si představit situaci, že by množství neplatných hlasů mohlo být ovlivněno zavedením z hlediska „volební tradice“ dané země nezvyklé varianty volebního systému, resp. např. podoby kandidátní listiny. To ovšem není případ krajských voleb v České republice, kdy je používána velmi podobná varianta volebního systému jako v případě voleb do Poslanecké sněmovny (viz kapitulu 2.1). Navíc „efekt nezvyklosti“ by pravděpodobně výrazněji působil pouze v případě konání prvních voleb podle pravidel nového volebního systému. Druhou proměnnou, specifickou pro prostředí českého politického systému, je paralelní konání krajských voleb a prvního kola voleb do třetiny Senátu. Voliči mají k dispozici v případě souběhu senátních a krajských voleb dva druhy volebních lístků, ve volebních místnostech jsou dvě volební urny. Přestože oba druhy volebních lístků bývají barevně odlišeny a volební urny označeny, nelze vyloučit to, že se voliči mohou splést a vhodit volební lístek do nesprávné urny. Proto je nutné srovnat podíl neplatných hlasů v těch částech krajů, kde se paralelně konají i senátní volby, s podílem neplatných hlasů v částech krajů, kde se konají pouze krajské volby. Pohled na volební výsledky skutečně ukazuje, že podíl neplatných hlasů je relativně vyšší v místech, kde se konají zároveň volby do horní parlamentní komory (Volby.cz). Jako ilustrativní příklad lze uvést výsledky v okrese Brno-venkov v krajských volbách 2008, kde průměrný podíl platných hlasů v obcích, kde se konaly paralelně senátní volby, dosáhl 93 %, zatímco v obcích, kde se konaly pouze volby do zastupitelstva Jihomoravského kraje, byl průměrný podíl platných hlasů 99,1 %.¹² Vyšší podíl neplatných hlasů, který bývá pravidelně

¹² Do výpočtů není zahrnut specifický případ Nové Vsi (jen 50,62 % platných hlasů), kde došlo k podobnému pochybení jako v medializované „kauze Královo Pole“ (tedy část volebních lístků nebyla orazítkována). Uvedená data, která zahrnují pouze okres Brno-venkov v krajských volbách 2008, jsou pochopitelně do jisté míry jen ilustrativní, byť vzorek 187 obcí má nezanedbatelnou vypovídající schopnost. Zjištění o odlišné úrovni podílu platných hlasů v závislosti na paralelním (ne)konání dalších voleb může být každopádně zajímavým podnětem nejen pro další výzkum, ale i pro činnost státní správy, příp. volebních komisí, v souvislosti s osvětou týkající se průběhu volebního aktu.

druhořadosti voleb, nýbrž je způsoben specifičností politického systému v České republice, konkrétně paralelním konáním krajských voleb a voleb do třetiny Senátu.

2.4. Volební zisky politických stran

V následující pasáži se budeme věnovat srovnání volebních zisků politických stran ve volbách do Poslanecké sněmovny a do zastupitelstev krajů v letech 1998–2008. Zde je namístě podotknout, že volby do krajských zastupitelstev se doposud vždy uskutečnily téměř přesně v polovině volebního období Poslanecké sněmovny. I proto by v kontextu výše uvedených hypotéz a v souladu s konceptem druhořadých voleb měly vládní a velké strany zaznamenávat v krajských volbách nižší volební zisk, než je tomu v případě voleb do Poslanecké sněmovny, naopak opoziční a malé politické strany by si měly v krajských volbách polepšit.

Než přejdeme k samotnému srovnání výsledků, je třeba si uvědomit některé metodologické obtíže, které jsou s diachronní komparativní analýzou v prostředí českého politického systému spojeny. První z nich spočívá ve skutečnosti, že ne ve všech volbách (resp. dvojicích srovnávaných voleb) kandidují stejné volební strany. Naopak zejména díky vytváření koalic v obou sledovaných arénách je smysluplná komparace výrazně limitována. Jako příklad uveďme kandidatury různých „Koalic pro kraj“ ve volbách do krajského zastupitelstva v roce 2008, jejichž součástí byla i KDU-ČSL, která ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2006 kandidovala samostatně. A naopak Koalice, která získala zastoupení v Poslanecké sněmovně ve volbách v roce 2002, nekandidovala v krajských volbách v roce 2004. Specifická obtíž je potom spojena se „smluvně-opoziční“ pozicí ODS ve volebním období 1998–2002. S vědomím jistého zjednodušení budou občanští demokraté ve zmíněném volebním období považováni za opoziční politickou stranu.

Pro zpřehlednění jsme vytvořili tabulku volebních výsledků z let 1998–2008 (Tabulka 4). U výsledků sněmovních voleb jsou uvedeny vždy pouze výsledky politických stran se zastoupením v Poslanecké sněmovně. Pro srovnání výsledků mezi krajskými a sněmovními volbami byl použit výpočet indexu úspěšnosti (srov. Pink – v tisku). Hodnota indexu vychází z jednoduchého výpočtu podílu volebního zisku dané politické strany v absolutních číslech ve volbách do Poslanecké sněmovny a v následujících krajských volbách.

Tabulka 4. Volební výsledky politických stran ve volbách do Poslanecké sněmovny (bez volebního kraje Praha) a ve volbách do krajských zastupitelstev v letech 1998–2008

Politická strana	PS 1998	KV 2000	Index úspěšnosti	PS 2002	KV 2004	Index úspěšnosti	PS 2006	KV 2008	Index úspěšnosti
ČSSD	1 759 458	344 441	0,2	1 288 651	297 083	0,23	1 575 865	1 044 719	0,66
ODS	1 349 615	559 301	0,41	968 544	769 848	0,79	1 575 251	687 005	0,44
KSČM	608 099	496 688	0,82	817 517	416 807	0,51	633 403	438 024	0,69
KDU-ČSL	492 595	-	-	572 355*	226 016	0,44	242 206**	193 911	0,8
Strana zelených (SZ)	-	-	-	-	-	-	276 103	92 057	0,33
(4)Koalice	981 842***	537 012	0,55	572355	276 783†	0,48	346 521††	276 387†††	0,8
Koalice pro Středočeský kraj	-	-	-	-	18 380	-	-	13 671	-
Koalice pro Karlovarský kraj	-	-	-	-	3 003	-	-	4 909	-
Koalice pro Pardubický kraj	-	-	-	-	29 384	-	-	32 219	-
Koalice pro Královéhradecký kraj	-	-	-	-	-	-	-	13 794	-
Koalice pro Plzeňský kraj	-	-	-	-	-	-	-	12 899	-
Koalice pro Liberecký kraj	-	-	-	-	-	-	-	4 984	-

Zdroj: Volby.cz

* Volební zisk Koalice.

** Volební zisk KDU-ČSL ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2006 pouze v krajích, ve kterých kandidovala ve volbách do krajských zastupitelstev v roce 2008 samostatně.

***Součet hlasů US, KDU-ČSL a DEU.

† Součet hlasů KDU-ČSL, US-DEU a koalic pro kraje.

†† Volební zisk KDU-ČSL ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2006 bez výsledku v Ústeckém kraji.

††† Součet hlasů KDU-ČSL a koalic pro kraje.

Pojďme se podívat na výsledky jednotlivých voleb, a to počínaje rokem 2008. Na první pohled je patrné, že v krajských volbách 2008 tratile ve srovnání s předchozími volbami do Poslanecké sněmovny všechny politické strany, což je dáno primárně rozdílem ve výši volební účasti. Z hodnot indexu úspěšnosti je zřejmé, že v krajských volbách si nejvíce pohoršily právě vládní strany, ovšem s výraznou výjimkou KDU-ČSL. Vůbec nejvíce ztratila SZ, která dosáhla oproti roku 2006 jen třetinového zisku. Druhou nejméně

volební ztrátu si připsaly obě opoziční strany – ČSSD a KSČM (obě dosáhly ve srovnání s volbami v roce 2006 zhruba dvoutřetinového zisku). Nejúspěšnější politickou stranou byla KDU-ČSL (potažmo koalice, které v jednotlivých krajích utvářela). Index úspěšnosti dosahuje hodnoty 0,8, a to jednak při srovnání výsledku v krajských volbách samostatně kandidující KDU-ČSL a jednak pokud srovnáme společný výsledek KDU-ČSL a koalic pro jednotlivé kraje. Hodnota tohoto indexu je ve srovnání s ostatními stranami vůbec nejvyšší. KDU-ČSL tak představuje z hlediska Reifem a Schmittem stanovené charakteristiky druhořadých voleb výraznou výjimku. Každopádně volební výsledek vypovídá o vysoké stabilitě lidoveckého voličstva. Pohled na výsledky předchozích voleb ukazuje, že krajské volby v roce 2008 nebyly v těchto ohledech výjimkou.

Rovněž v případě krajských voleb v roce 2000 a 2004 totiž ztratily nejvíce vládní strany. V roce 2000 se nejvíce pohoršila ČSSD následovaná „smluvně-opoziční“ ODS (což naznačuje, že voliči nechápali ODS jako klasickou opoziční stranu), o čtyři roky později také sociální demokracie. V roce 2004 se objevuje problém srovnatelnosti volebních výsledků – index úspěšnosti KDU-ČSL vychází ze srovnání s Koalicí KDU-ČSL a US-DEU z roku 2002. Pro zajímavost je uveden i index úspěšnosti vycházející z hypotetického součtu volebního výsledku lidovců a tří koalic, ve kterých v roce 2004 KDU-ČSL kandidovala. I z takto upravených výsledků je zřetelný propad lidové strany (pravděpodobně zde sehrály rozhodující roli výsledky Koalice ve volbách 2002). Stranou s nejvyšší hodnotou indexu úspěšnosti je v roce 2000 KSČM, s odstupem následovaná Čtyřkoalicí (její volební výsledek byl srovnán se součtem výsledku KDU-ČSL, US a DEU v roce 1998). Také v roce 2004 si nejlépe vedly obě opoziční strany, i když v případě KSČM – nelze vyloučit souvislost s tehdejšími relativně častým vytvářením legislativních koalic se sociální demokracií – je propad hlasů zřetelnější. Srovnání výsledků voleb v letech 1998–2008 potvrdilo předpoklady, které Reif se Schmittem stanovili v souvislosti s výsledky vládních a opozičních stran v druhořadých volbách. Tedy jak v roce 2000, 2004 i 2008 zaznamenaly největší ztrátu strany vládní, naopak nejmenší propad ve volebních výsledcích přinesly krajské volby opozičním politickým stranám. Jedinou, ovšem výraznou, výjimku představuje volební výsledek KDU-ČSL v roce 2008. Specifický vývoj stranického systému v letech 2000–2008, především existence různých volebních koalic za účasti KDU-ČSL, znemožňuje provést dlouhodobější komparativní výzkum. Jisté vysvětlení může nabízet jiný Reifem a Schmittem stanovený předpoklad týkající se velikosti politických stran. KDU-ČSL jako malá politická strana by měla v druhořadých volbách dosahovat lepších výsledků než velké politické strany. Tento předpoklad však neobstojí při pohledu na slabý výsledek SZ v krajských volbách v roce 2008, ale i v souvislosti s úspěchem ODS –

tedy velké politické strany – ve volbách do krajských zastupitelstev v roce 2004. Jiným vysvětlením, spíše na rovině hypotézy pro realizaci případného dalšího výzkumu, by byla disciplína a stabilita elektorátu KDU-ČSL. Resp. ta skutečnost, že lidovečtí voliči se účastní voleb bez ohledu na jejich typ. Jak bylo naznačeno, dostupná data neumožňují prozatím důkladné prověření tohoto konstatování, stejně jako předpokladu, vycházejícího z dosavadních volebních výsledků, že vládní/opoziční pozice na celostátní úrovni mají rozhodující vliv na volební zisky jednotlivých politických stran v druhořadých volbách a naopak velikost politické strany působí pouze jako sekundární, nepříliš významný faktor.

3. Místo závěru: krajské volby v České republice – skutečně volby druhého řádu?

Předkládaný text směřoval primárně k ověření hypotéz, jež vycházely z konceptu druhořadých voleb, který na počátku 80. let minulého století vymezili Karlheinz Reif a Hermann Schmitt. Naše pozornost se soustředila při srovnání voleb do Poslanecké sněmovny a krajských zastupitelstev na tři vybrané aspekty – úroveň volební účasti, podíl neplatných hlasů a volební zisky jednotlivých politických stran – s tím, že cílem bylo odpovědět na otázku, zda lze považovat volby do zastupitelstev krajů za příklad voleb druhého řádu.

Než přejdeme k samotnému zhodnocení výsledků analýzy, je třeba se zaměřit na některé faktory, které podmiňují vnímání určitých voleb jako druhořadých. Kapitola 2.1 se podrobněji věnovala srovnání volebního systému pro krajské a sněmovní volby. Vedle toho je však třeba se zaměřit na další aspekt, který vyplývá z Reifem a Schmittem definované dimenze specifické arény, resp. spočívá v identifikaci vazby mezi krajskou a celostátní soutěží pomocí srovnání soutěžících politických stran. V tomto kontextu lze říci, že čím více se liší stranické spektrum na krajské a celostátní úrovni, tím více je krajská volební aréna nezávislá na dění v celostátní politice. Sledovat je přitom nutné nejen počet kandidujících stran, ale také identitu politických stran, kterým se podařilo překročit volební práh, a tím získat nějaký podíl na politické moci (pozornost bude věnována volebním ziskům ve sněmovně zastoupených politických stran ve volbách do krajských zastupitelstev). Z prvotního srovnání počtu kandidujících subjektů je patrné, že v krajských volbách se soutěže doposud pravidelně účastnil výrazně vyšší počet politických stran. V roce 2000 to bylo 41 volebních stran (ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 1998 jich kandidovalo „jen“ 18), v roce 2004 se krajských voleb účastnilo 55 volebních stran (ve sněmovních volbách v roce 2002 to bylo 29 volebních stran), a konečně v roce 2008 podalo kandidátní listinu dokonce 60 volebních stran (ve srovnání s 26 ve volbách do Poslanecké sněmovny

v roce 2006).¹³ Vyjádření počtu kandidujících stran v různých typech voleb má ovšem jen omezenou vypovídací hodnotu. Při identifikaci míry „autonomie“ krajské volební arény sehrávají rozhodující význam volební zisky politických stran se zastoupením v Poslanecké sněmovně. V krajských volbách v roce 2000 dosáhly parlamentní strany volebního zisku 82,5 % platných hlasů, v roce 2004 volebního zisku 81,9 %, a v roce 2008 dokonce 84,2 % volebních hlasů.¹⁴ Není nutno dodávat, že volební zisky parlamentních stran se vždy promítly i do jejich zastoupení v krajské exekutivě. Je tedy zřejmé, že role politických stran zastoupených v Poslanecké sněmovně je vzhledem k realizaci krajské politiky rozhodující. Základní předpoklad klasifikace určitých voleb jako druhořadých – tedy „stranická“ provázanost s volbami prvního řádu – je v případě voleb do zastupitelstev krajů v České republice naplněn. Touto optikou je třeba nahlížet i na výsledky analýzy týkající se v úvodu stanovených hypotéz.

První hypotéza se potvrdila, když volby do krajských zastupitelstev vykazují v průměru nižší volební účast než volby do Poslanecké sněmovny. Z analýzy dat vyplynulo i to, že se úroveň volební účasti v jednotlivých krajských volbách podstatně liší. Zatímco v roce 2004 došlo ve srovnání s předchozími krajskými volbami k poklesu volební účasti, rok 2008 znamenal opětovný nárůst a přinesl nejvyšší míru volební účasti v dosavadní historii voleb do zastupitelstev krajů. Prozatím nelze stanovit, zda se jedná o určitý trend, či naopak o výjimku z trendu vybočující (spočívající třeba v dočasném přesvědčení voličů o vyšší důležitosti krajské politiky např. v souvislosti s volební kampaní sociální demokracie zaměřené ve velké míře na změny v reformě zdravotnictví).

Druhá hypotéza se vztahovala k vyššímu podílu neplatných hlasů v případě voleb do krajských zastupitelstev. Z analýzy dat skutečně vyplývá dlouhodobě nižší podíl neplatných hlasů v případě voleb do Poslanecké sněmovny, což by nasvědčovalo verifikaci druhé hypotézy. V potaz však bylo nutno vzít intervenující proměnnou spočívající v paralelním konání voleb do krajských zastupitelstev a Senátu. Jinými slovy řečeno, vyšší podíl neplatných hlasů vykazují ty volební okrsky, ve kterých se současně konají oba typy voleb. Naopak ve volebních okrscích, ve kterých se senátor nevolí, odpovídá podíl neplatných hlasů úrovni z voleb do Poslanecké sněmovny. Druhá hypotéza tedy byla falzifikována. To samo o sobě nemusí nutně znamenat odmítnutí pojetí krajských voleb jako voleb druhého řádu. V kontextu nižší úrovně volební účasti není vyloučeno, že voliči, kteří považují krajské

¹³ Různé Koalice pro kraj jsou počítány zvlášť, byť by mohly být za určitých předpokladů chápány jako jeden subjekt.

¹⁴ Mezi parlamentní strany jsou počítány i Koalice pro kraj za účasti KDU-ČSL.

volby za méně významné, se „neobtěžují“ znehodnocením volebního lístku a voleb se raději vůbec neúčastní.

Třetí hypotéza se vztahovala k výši volebních zisků politických stran ve vztahu k jejich vládní/opoziční roli na celostátní úrovni a také ve vztahu k jejich velikosti. Byť jsme museli vzít v úvahu rozdílnost účastníků krajské a celostátní volební soutěže (zejména existenci různých koalic), lze konstatovat, že vládní politické strany v krajských volbách ztrácejí, naopak jako nejúspěšnější vycházely z krajských voleb opoziční subjekty. Výjimku v tomto ohledu tvoří velmi dobrý volební výsledek lidovců v roce 2008 (zřejmě se jedná o ochotu tradičních voličů KDU-ČSL účastnit se jakéhokoli typu voleb) a výsledek ODS v roce 2000 vysvětlitelný pravděpodobně existencí tzv. opoziční smlouvy. Naproti tomu vliv velikosti politické strany na její výsledky v krajských volbách se prokázat nepodařilo. Zároveň je nutno podotknout, že volební výsledky v roce 2008 je třeba brát poněkud „s rezervou“, resp. počkat (v souladu s pátou dimenzí Reifova a Schmittova konceptu) na konečné zhodnocení až po volbách do Poslanecké sněmovny, které se s největší pravděpodobností uskuteční v roce 2010.

Vzhledem k řečenému je možno konstatovat, že výsledky krajských voleb v letech 2000, 2004 a 2008 odpovídají v základních rysech (úroveň volební účasti a volební zisky vládních/opozičních stran) konceptu druhořadých voleb v Reifově a Schmittově pojetí. Vzhledem k některým aspektům dosavadních volebních výsledků na krajské úrovni (výkyvy ve výši volební účasti, odlišná identita kandidujících subjektů – koalic) je otázkou, nakolik je možno považovat naše hodnocení za definitivní. Z pohledu realizace případného dalšího komparativního výzkumu bude zajímavé sledovat výsledky příštích voleb do zastupitelstev krajů, jež se vzhledem ke konání předčasných voleb do Poslanecké sněmovny na podzim 2009 budou pravděpodobně konat v jiné fázi volebního cyklu než doposud.

Seznam použité literatury a zdrojů

- Balík, S. (2005): „Institucionální stránka krajské politiky“. In: Balík, S. – Kyloušek, J. (eds.): Krajské volby v České republice 2004. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 13–27.
- Balík, S. – Kyloušek, J. (2005, eds.): Krajské volby v České republice 2004. Brno: Mezinárodní politologický ústav.
- Belko, M. (2004): Vývoj volebního systému v českých zemích od roku 1948. In: Chytilík, R., Šedo, J.: Volební systémy. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 158–209.
- Blondel, J. – Sinnott, R. – Svensson, P. (1997): „Representation and voter participation“. European Journal of Political Research 32 (6), pp. 243–272.
- Blondel, J. – Sinnott, R. – Svensson, P. (1998): People and Parliament in the European Union. Participation, Democracy, and Legitimacy. Oxford: Oxford University Press.
- Fiala, P. (2004): „Evropští voliči a volby do Evropského parlamentu“. Revue politika, 2004 (5), 26–28.
- Fiala, P. (2005): „Význam a funkce voleb do Evropského parlamentu“. In: Lequesne, Ch. – Rovná, L. (eds.): Zastoupení evropské pětadvacítky v Evropském parlamentu. Praha: CEFRES, 51–57.
- Fiala, P. (2007): Evropský mezičas. Nové otázky evropské integrace. Brno: Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principal.
- Fiala, P. – Strmiska, M. (1998): Teorie politických stran. Brno: Barrister & Principal.
- Fiala, P. – Strmiska, M. (2005, eds.): Víceúrovňové vládnutí: teorie, přístupy, metody. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Foltýn, T. (2005): „Druhořadé volby? Italské regionální volby 2005 – výsledky a události, které vyvolaly“. Politologický časopis XII, 4, 403–415.
- Havlík, V. – Šedo, J. – Čaloud, D. (2004): „Systémy poměrného zastoupení“. In: Chytilík, R. – Šedo, J. (eds.): Volební systémy. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 104–142.
- Hix, S. – Marsh, M. (2007): „Punishment or Protest? Understanding European Parliament Elections“. The Journal of Politics 69 (2), 495–510.
- Hloušek, V. – Kopeček, L. (2004): Konfliktní demokracie. Moderní masová politika ve střední Evropě. Brno: Mezinárodní politologický ústav.
- Koepke, J. R. – Ringe, N. (2006): „The Second-order Election Model in an Enlarged Europe“. European Union Politics 7 (3), 321–346.
- Kyloušek, J. – Balík, S. (2005): „Srovnání výsledků krajských voleb 2004“. In: Balík, S. – Kyloušek, J. (eds.): Krajské volby v České republice 2004. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 220–233.
- Lebeda, T. (2001a): „Hlavní proměnné proporčních volebních systémů“. Sociologický časopis 37 (4), 425–448.
- Lebeda, T. (2001b): „Přirozený práh poměrných systémů, teorie a realita“. Politologický časopis 8 (2), 134–149.
- Linek, L. (2004): „Analýza voleb do Evropského parlamentu 2004 v ČR. Platí stále teorie voleb druhého řádu?“. Naše společnost, č. 2, 25–29.
- Linek, L. – Lyons, P. (2007): „Zdroje a motivace volební účasti“. In: Lebeda, T. – Linek, L. – Lyons, P. – Vlachová, K. et al.: Voliči a volby 2006. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 63–86.
- Mareš, M. (2005): „Nezávislé a ‚antistranické‘ strany a hnutí“. In: Malíř, J. – Marek, P. a kol.: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a na Slovensku, 1861–2004. 2. díl. Brno: Doplněk, 1653–1665.
- Marsh, M. (2007): „European Parliament elections and losses by governing parties“. In: van der Brug, W. – van der Eijk, C. (eds.): European Elections & Domestic Politics.

Lessons from the Past and Scenarios for the Future. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 51–72.

- Norris, P. (1997): „Nominations: Second-order elections revisited“. European Journal of Political Research 31 (1), 109–114.
- Pink, M. (2009): „Prostorová analýza voleb – krajské volby z pohledu volební geografie“. In: Eibl, O. – Havlík, V. – Kyloušek, J. – Pink, M.: Krajské volby 2008. Brno: CDK.
- Reif, K. (1979): „Reflections: European elections as member state second-order elections revisited“. European Journal of Political Research 31 (1), 115–124.
- Reif, K. – Schmitt, H. (1980): „Nine second-order national elections – A conceptual framework for the analysis of European election results“. European Journal of Political Research 8 (1), 3–44.
- Schmitt, H. (2005): The European Parliament Elections of June 2004: Still Second-Order? (http://www.mzes.uni-mannheim.de/publications/papers/HS_EP_ParElec_2004.pdf).
- Schmitt, H. – Mannheimer, R. (1991): „About voting and non-voting in the European elections of June 1989“. European Journal of Political Research 19 (1), 31–54.
- Schmitt, H. – van der Eijk, C. (2007): „Non-voting in European Parliament elections and support for European integration“. In: van der Brug, W. – van der Eijk, C. (eds.): European Elections & Domestic Politics. Lessons from the Past and Scenarios for the Future. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 145–167.
- Statistická ročenka Vězeňské služby České republiky 2006 (dostupné z http://www.vscr.cz/clanky/?cl_id=25).
- Šaradín, P. (2007): „Srovnávací analýza voleb prvního a druhého řádu v ČR. Volby do Evropského parlamentu a Poslanecké sněmovny PČR“. In: Linek, L. – Outlý, J. – Tóka, G. – Bathory, A. (eds.): Volby do Evropského parlamentu 2004. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 265–278.
- Šaradín, P. (2008): Teorie voleb druhého řádu a možnosti jejich aplikace v České republice. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Šaradín, P. – Šulák, T. (2001): Krajské volby 2000: Olomoucký kraj. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Šedo, J. (2004): „Volební právo a klasifikace volebních systémů“. In: Chytilík, R. – Šedo, J. (eds.): Volební systémy. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 11–36.
- Zákon č. 130/2000 Sb., o volbách do zastupitelstev krajů a o změně některých zákonů.
- Zákon č. 247/1995 Sb., o volbách do Parlamentu České republiky a o změně a doplnění některých dalších zákonů.